4. Філарет Михайлович. Мелодії українських народних дум. АН Української РСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ: Наук. думка, 1969. 586 с.
5. Хоткевич Г. Там, де не колеться трава. Львів: Апірі, 2017. 224 с.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 2052, оп. 1, спр.1284.
7. ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр.1397.
8. ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр.1399.

REFERENCES

1. Veprin. *veprin.jimdo.com*. Retrieved from: <https://veprin.jimdo.com/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F-54-%D1%83%D0%BA-%D1%83%D1%81%D1%81%D1%80/> [in Russian].
2. Kobzar I.I. Kuchuhura-Kucherenko [do yoho vystupu v Sumakh]. *history.sumy.ua*. Retrieved from: <http://history.sumy.ua/research/article/8898-kobzar-kuchuhurakucherenko-do-yoho-vystupu-v-sumakh.html> [in Ukrainian].
3. Mishalov, V. Ukraina moloda. 807. *www.umoloda.kiev.ua*. Retrieved from: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1197/163/42533/> [in Ukrainian].
4. Filaret, Mykhailovych (1969). *Melodii ukrainskykh narodnykh dum*. AN Ukrainskoi RSR, In-t mystetstvovoznav., folkloru ta etnohrafii im. M. T. Rylskoho. Kyiv [in Ukrainian].
5. Khotkevych, H. (2017). *Tam, de ne koletsia trava*. Lviv [in Ukrainian].
6. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi (dali – TsDIAK Ukrainy), f. 2052, op. 1, spr.1284 [in Ukrainian].
7. TsDIAK Ukrainy, f. 2052, op. 1, spr.1397 [in Ukrainian].
8. TsDIAK Ukrainy, f. 2052, op. 1, spr.1399 [in Ukrainian].

Одержано 01.04.2019.

УДК 37:94 (477) «1917/1918»

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-46-63-75>

Чернов Борис,

кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри географії, екології і
методики навчання

olimp-deodraf@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-8504-5248>

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.,
Україна, 08401

Chernov Borys,

Candidate of Pedagogy, Professor,
Head of Geography, Ecology and Methods of
Teaching Department

olimp-deodraf@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-8504-5248>

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University,
30, Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region,
Ukraine, 08401

**РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
(БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)**

Треба вивчати нашу історію, не оминаючи її важких сторінок. Треба бути вдячними поколінням, які жили перед нами і разом із життям подарували нам можливість жити у власній державі.

В. М. Литвин

Питання розвитку освіти в період Української націонал-демократичної революції (1917–1918 рр.) не знайшло достатнього висвітлення у працях вітчизняних дослідників.

З початком Української національно-демократичної революції 7 березня 1917 р. була створена Українська Центральна Рада (УЦР), а 6-8 квітня відбувся Український національний конгрес, який переобрав УЦР як національний орган і затвердив створення «Товариства шкільної освіти на чолі з професором І. Стешенком, яка виробила принципово нові зміст, методи і форми організації навчання, українізувала освітні заклади і розпочала перепідготовку і підготовку нових кадрів.

18 березня 1917 р. УЦР відкрила у Києві першу українську гімназію, у всіх школах Київської округи увела навчання українською мовою, у вищих школах засновано кафедри української мови, літератури та історії. У квітні провела Всеукраїнський педагогічний з'їзд, який прийняв рішення: «школи повинні українізуватися поступово, згідно вимогам педагогічного такту». З'їзд створив Головну українську шкільну раду і Всеукраїнську вчительську спілку.

Чітко розроблений план єдиної трудової школи в Україні з опорою на досвід Європи та Америки був затверджений другим Всеукраїнським педагогічним з'їздом.

До початку вересня 1917 р. Генеральний Секретаріат відкрив 42 середні школи, 8 з яких – єврейські, 33 гімназії, 2 реальних училища, 321 вищу початкову школу. В маленьких містах, селах і селищах, навіть на хуторах, відкривалися українські школи. Відкриті Київський і Кам'янець-Подільський державні університети.

7 листопада 1917 р. УЦР проголосила III Універсал, яким було проголошено самостійну Українську Народну Республіку. А далі події почали розвиватися надто швидко. 6 грудня Росія оголосила війну УНР. Не дивлячись на зрозумілий крах молодої республіки наприкінці грудня 1917 р., УЦР 11 січня 1918 р. зважується на відчайдушний крок – видає IV Універсал, яким проголошує повну державну незалежність УНР. А 22 січня Міністерство народної освіти приймає постанову про всенародне навчання.

23 квітня 1918 р. УНР підписала господарчий договір з Німеччиною і Австро-Угорщиною, а з ним підписала, як зазначає В. Верстюк, одночасно й собі вирок – 29 квітня стало останнім днем діяльності УЦР.

Ключові слова: Центральна Рада, Українська Народна Республіка, Універсали, педагогічні з'їзди, однотипність школи, українізація, початок війни з Росією, запрошення допомоги західних держав, еміграція.

**DEVELOPMENT OF THE NATIONAL EDUCATION AT THE INITIAL STAGE OF
THE UKRAINIAN NATIONAL DEMOCRATIC REVOLUTION (MARCH 1917 –
APRIL 1918)**

The issue of educational development in the period of the Ukrainian National Democratic Revolution (1917–1918) did not find sufficient coverage in the writings of domestic researchers.

With the beginning of the Ukrainian National Democratic Revolution, the Ukrainian Central Council (UCC) was established on March 7, 1917, and the Ukrainian National

Congress was held on April 6-8, which redefined the UCC as a national institution and approved the creation of a «School Education Society», headed by Professor I. Steshenko, who developed fundamentally new content, methods and forms of organizing education, Ukrainized educational institutions and began retraining and training new staff.

On March 18, 1917, UCC opened the first Ukrainian high school in Kyiv, introduced Ukrainian language teaching in all schools of the Kyiv district, and departments of Ukrainian language, literature and history were established in higher schools. In April, it held the All-Ukrainian Pedagogical Congress, which made its decision; «Schools should be progressively Ukrainized, according to the requirements of the pedagogical tact». The congress created the Main Ukrainian School Board and the All-Ukrainian Teachers Union.

A well-developed plan for a unified labor school in Ukraine, based on the experience of Europe and America, was approved by the Second All-Ukrainian Pedagogical Congress.

By the beginning of September 1917, the General Secretariat had opened 42 secondary schools, 8 of which were Jewish, 33 gymnasiums, 2 real schools, 321 higher elementary schools. Ukrainian schools were opened in small towns, villages and towns, even on farms. Kyiv and Kamianets-Podilskyi State Universities were opened.

On November 7, 1917, the UCC proclaimed the III Universal, which proclaimed an independent Ukrainian People's Republic. And then events started to develop too fast. On December 6, Russia declared war on the UNR. Despite the understandable collapse of the young republic at the end of December 1917, the UCC on January 11, 1918, decided on a desperate step – publishes the IV Universal, which proclaims full state independence of the UPR. And on January 22, the Ministry of Public Education passes a decree on national education.

On April 23, 1918, the UNR signed an economic agreement with Germany and Austria-Hungary, and signed with it, as V. Verstyuk notes, a verdict at the same time – April 29 became the last day of UCC activity.

Keywords: *Ukrainian Central Council, Ukrainian People's Republic, Universal, pedagogical congresses, uniformity of school, Ukrainianization, beginning of war with Russia, invitation of assistance of Western states, emigration.*

Досліджуючи розвиток національної освіти в Україні з початком жовтневої революції, автор погоджується з думкою В.М. Литвина про те, що переплетення соціальних і національних чинників в рамках революційного процесу підсилювало або послаблювало Українську революцію і тому її неможливо вивчати поза контекстом загальноросійських подій. Та після падіння самодержавства в Росії національно-визвольна ідеологія і її практичне втілення в Україні визначили феномен Української революції як цілком самостійне явище.

Перші телеграми про революційні події в Петрограді почали надходити в Україну 28 лютого. 2 березня члени утвореного Тимчасового комітету Державної думи прийняли від царя акт про зречення та сформували новий Тимчасовий уряд країни. Паралельно з Тимчасовим урядом у революційному Петрограді зусиллями радикальної революційної демократії було створено Раду робітничих і солдатських депутатів, а наприкінці березня відбулася Всеросійська нарада робітничих і солдатських депутатів, на якій було сформовано Всеросійський центральний виконавчий комітет [5, с. 90].

Для українських громадян Лютнева революція стала сигналом до консолідації усіх національно-патріотичних сіл і досить швидко набула національних ознак. «Ця активність призвела до ... появи багатьох самочинних організацій: рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, професійних спілок, комітетів, об'єднань, товариств і т. п» [7, с. 225].

4(17) березня 1917 р. в Києві відбулися збори представників цих політичних, наукових, освітніх, кооперативних, студентських організацій (за В. Солдатенком близько 100 осіб), на яких було запропоновано створити громадську організацію для координування українського руху. Була прийнята пропозиція назвати її Українською

Центральною Радою (УЦР). Так виникла організація, якій судилося відіграти видатну роль в історії Української революції, в історії України. «Саме від цього рубежу і слід вести відлік її існування» [13, с. 23].

Проте нині з'явилися й нові дані. По-перше, ця дата є «поширенішою версією більшості довідкових, енциклопедичних видань, навчальних посібників. Авторство цієї версії належить Д. Дорошенкові, який, щоправда, назвав 4 березня датою формальною, але далі при запозиченні ця ремарка зникла, а дата стала доконаним фактом». По-друге, «у 1960-х роках при Українській вільній академії наук у Нью-Йорку була створена комісія для уточнення дат українських визвольних змагань, опосередкованим результатом роботи якої стало видання упорядкованої Я. Зозулею (членом Центральної Ради) спеціальної книги. В ній днем заснування Центральної Ради названо 7 березня» [5, с. 101]. В.Ф. Верстюк наводить свідчення Б. Мартоса про цю дату в газеті «Вісті з Української Центральної Ради» № 1, і відзначає: «До 7 березня як моменту відліку діяльності Центральної Ради схиляє і факт святкування саме в цей день 20 (7 ст. ст.) березня 1918 р. перших роковин Центральної Ради. Урочисте засідання Малої Ради, присвячене цій події, М. Грушевський відкрив словами: «Українська Центральна Рада, яка зорганізувалася у цей день рік тому назад...» [5, с. 102]. 7 березня було сформовано і президію УЦР, головою ради обраний М.С. Грушевський.

Перший Генеральний секретаріат УЦР. Справа наліво: *сидять* – Петлюра С.В., Сфремов С.О., Винниченко В.К., Барановський Х., Стешенко І.М.; *стоять* – Мартос Б.М., Стасюк Н., Христюк П.В.; *в овалі* – Садовський В. В.
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного.

6-8 квітня за ініціативою УЦР у Києві відбувся Український національний конгрес, на який з різних куточків України та з-за її меж прибуло понад 1000 делегатів. Конгрес обрав до УЦР 118 осіб і проголосив її Всеукраїнською крайовою Радою. До завершення першої половини листопада 1917 р. вищою владою в Україні практично повсюдно було визнано Центральну Раду та секретаріат. Головою Генерального Секретаріату Української Центральної Ради було обрано В.К. Винниченка.

Одразу ж у Києві було створено й «Товариство шкільної освіти». До нього були обрані кращі українські педагоги, які у новій ситуації взяли на себе справу народної освіти. Головою «Товариства» обрали видатного національного педагогічного діяча, професора Івана Стешенка. «Товариство», співпрацюючи з Центральною Радою, активно розпочало розбудову національної школи. Одразу ж перед Українською Центральною Радою і діячами «Товариства» виникли численні проблеми, для розв'язання яких було потрібно:

1) ліквідувати різнотипність шкіл. Чому так серйозно постало питання про ліквідацію різнотипності школи і встановлення школи одного типу? Тому що навчальні заклади створювалися на кошти земств, сільських та міських громад, іновіського

населення, приватних осіб, різних відомств, наукових та громадських товариств. Наслідком подібної організації народної освіти була значна різнотипність початкових навчальних закладів і у більшості з них біля 45% навчального часу відводилося на предмети суто релігійного характеру;

2) в умовах «складного суперечливого процесу боротьби ще міцного старого з новим, що тільки народжувалося і шукало себе у житті ... необхідно було виробити принципово нові зміст, методи і форми організації навчання» [1, с. 83] і на цій основі підготувати та видати нові підручники для учнів і посібники для учителів;

3) українізувати існуючі освітні заклади і відкрити нові;

4) перепідготувати наявні і розпочати підготовку нових кадрів для роботи в українських школах.

Початку революційних подій і їх розвитку в Україні присвячено багато сучасних праць: В. Коцура, А. Коцура, О. Ресента, С. Кульчицького, В. Солдатенка, О. Любовець, В. Литвина, В. Сергійчука, В. Верстюка, Ю. Кондуфура, В. Капелюшного, В. Смоля та ін. Названі автори здебільшого ретельно і доказово характеризують політичні, військові та соціально-економічні події, події громадянської війни і недостатньо звертають увагу на становлення і розвиток української освіти у цей період. Попри усю важливість дослідження умов і практики вибору Україною політико-суспільної перспективи державотворення у 1917–1918 рр. залишаються недостатньо дослідженими питання розбудови в Україні цієї доби національної освіти. Вивчаючи це питання було враховано, що «науково правильною може бути тільки така оцінка змісту освіти, методів і форм навчання, яка проводиться з обов'язковим врахуванням соціально-політичних і економічних умов в країні, з урахуванням всієї системи освіти, що створюється» [1, с. 84].

Тому на першому етапі й виникла *мета дослідження*: з'ясувати перебіг подій становлення і розбудови національної освіти в короткий термін діяльності Української Центральної Ради та в Українській Народній Республіці. Мета зумовила завдання дослідження: 1) схарактеризувати процеси розгортання розбудови і розвитку національної освіти Генеральним секретаріатом Української Центральної Ради і Міністерством освіти Української Народної Республіки; 2) висвітлити діяльність Міністерства освіти УНР в умовах закінчення першої світової війни і початку громадянської війни.

Перед створенням «Товариством» і його діячами «постала складна проблема: виробити принципово нові зміст, методи і форми організації навчання» [1, с. 83] і на цій основі розпочати розбудову української школи. Діяльність українських освітніх діячів розпочалася у двох напрямках: по-перше, направлена вмотивована вимога Тимчасовому уряду Росії про дозвіл введення українізації в усіх освітніх установах і, по-друге, самочинно почалася організація українських шкіл, коли «Товариство» при підтримці Центральної Ради вже **18 березня 1917 р.**, на власні кошти і з допомогою деяких заможних людей відкрило у Києві **першу Українську гімназію ім. Т.Г. Шевченка**. Тут кількість учнів одразу ж зросла з 80 до 174 [14, с. 63]. В гімназії викладали: українську, французьку і російську мови, Закон Божий, історію і географію України, природознавство, математичні науки, малювання, співи, гімнастику, чистописання. Мабуть тому 28 березня 1917 р. Тимчасовий уряд «дозволив в школах Київської шкільної округи навчання усіх предметів українською мовою, за умови забезпечення меншості учнів не українців навчати російською мовою». Згодом надійшло розпорядження Міністра освіти Тимчасового уряду, в якому зазначалося: 1) в народних школах вводиться навчання українською мовою при забезпеченні прав національних меншостей; російська мова є обов'язковим предметом навчання з другого класу; 2) в учительських семінаріях і інститутах України вводиться навчання української мови, літератури, історії і географії; 3) у вищих школах засновуються кафедри української мови, літератури, історії і права» [2, с. 9].

Це активізувало діяльність І.М. Стешенка і діячів «Товариства». Вони провели 5-6 квітня 1917 р. перший Всеукраїнський педагогічний з'їзд, в якому брало участь близько

500 українських учителів і професорів. На з'їзді вперше вільно, у національному дусі, дискутували з питань школи, прийняли низку постанов, які визначили форми проведення українізації школи. У третьому пункті «Загальних постанов» щодо початкової школи зазначалося, що «З'їзд учителів-українців вважає необхідним ліквідувати різнотипність школи, встановити початкову школу одного типу, яка з одного боку дала б дітям найбільш широку початкову освіту, а з іншого підготувала б до середньої школи».

Далі в «Постанові секції нижчої школи» рішення з'їзду говориться, що «українізацію однокласних початкових шкіл необхідно провести з початку нового академічного року, а вищі початкові школи повинні українізуватися **поступово, згідно вимогам педагогічного такту**. Навчання українським дисциплінам вводиться обов'язково у всіх школах нижчого типу». І далі наголошувалося, що «під час проведення українізації народних шкіл необхідно слідувати принципу забезпечення меншин». На з'їзді було прийняте й суворе рішення, яке проголошувало: **«для забезпечення українізації школи З'їзд вважає необхідним, що б усі ті особи, які до сьогодні обіймали відповідні посади і тільки перешкоджали справі народної освіти, були звільнені і замінені іншими** [2, с. 7; тут і далі виділено – Б.Ч.]. Всеукраїнський вчительський з'їзд прийняв рішення про утворення Головної української шкільної ради і Всеукраїнської вчительської спілки. 6-8 квітня 1917 р. відбувся Всеукраїнський національний конгрес, у роботі якого взяли участь 900 представників різних українських організацій. Конгрес обрав новий склад Центральної Ради.

Суворе рішення, прийняте на першому Всеукраїнському учительському з'їзді було прийнято тому, що «проти українізації школи виникла сильна опозиція не тільки з боку росіян та зросійщених «малоросів», але й з боку керманічів Київської шкільної округи, які зовсім ігнорували Українську Центральну Раду, а увесь час зносилися з Тимчасовим урядом Росії і від нього діставали директиви, і навіть тоді, коли Тимчасовий уряд після довгих вагань затвердив Генеральний секретаріат (1 вересня 1917 р.), тодішній куратор Київської шкільної округи поїхав до Петрограда домагатися незалежності округи від Генерального секретаріату освіти» [11, с. 469].

Не дивлячись на це, Українська Центральна Рада, «Товариство» і Українське національне товариство (створено ще до революції) почали створювати українські школи, готувати відповідні учительські кадри, поступово українізувати інститути, організовувати вивчення рідної мови на етнічній території України і у прилеглих до неї губерніях, в яких компактно проживало українське населення. Вони також сприяли формуванню національної інтелігенції, організовували ліквідацію неграмотності серед дорослого населення, оскільки на початку 1917 р. з 35 млн. українців понад 75,5 % не вміли читати [8, с. 44], решта ж, що належала переважно до багатих верств населення, навчалися російською, польською і німецькою мовами.

У квітні-червні 1917 р. питання про створення нової національної школи обговорювалося на волосних і губернських з'їздах учителів, на робітничих і селянських з'їздах, на з'їздах різних громадських організацій. У цей же час в Україні відбувався процес перебудови російських шкіл на україномовні. У Києві з 60 шкіл (в них навчання проводилось російською, єврейською, польською і німецькою мовами) 15 перейшли на навчання українською мовою.

Крім того, для проведення реформи школи необхідні були учительські та наукові кадри. «Товариство» вже у травні 1917 р. організувало курси для підготовки лекторів на літні учительські курси, підготовку учителів у 4 церковно-учительських, 74 двокласних й парафіяльних школах. Продовжувало підготовку педагогічних кадрів 39 учительських семінарій і 8 учительських інститутів. «Товариство» також переймалося збереженням українського правопису і виданням підручників, необхідних для української освіти.

20 червня – 1 липня 1917 р. п'яті загальні збори Центральної Ради прийняли рішення про крайовий уряд, тобто вищий виконавчий орган Центральної Ради, Генеральний секретаріат і затвердила його персональний склад. І. Стешенко очолив Генеральний

секретаріат освіти. Також було запроваджено постійно діючий законодавчий орган – Малу Раду [15, с. 17]. 9 липня 1917 р. Центральна Рада опублікувала Декларацію, в якій були сформульовані першочергові завдання в галузі освіти. В Декларації констатовано, що Генеральний Секретаріат бере в свої руки управління освітою, зокрема контроль над проведенням українізації навчальних закладів, організацію видання підручників, добір та підготовку учительських кадрів.

І.М. Стещенко разом зі спеціальною комісією «Товариства» почав розробляти план єдиної трудової школи в Україні, займатися підготовкою підручників для національної школи та методики національного виховання. Проект був затверджений другим Всеукраїнським учительським з'їздом, який відбувся 10-12 серпня 1917 р. з участю понад 700 учасників, з них 62 вчителів середніх шкіл. Резолюції другого з'їзду були певною програмою діяльності для Генерального секретаріату освіти, оскільки в них зазначалося, що з'їзд визнає необхідним провести у життя його постанови, складені з дев'ятох розділів. Головним з них є перший «Організація **нової** школи»:

«1. Національна школа є не тільки ідеальним гаслом, а є конкретною вимогою і школа в Україні повинна не тільки впроваджувати рідну мову, а й змінити свої програми..., узгоджені з індивідуальними нахилами дітей, широким ознайомленням з рідним краєм, його історією і місцевим життям. 2. Організацію національної школи учительство має провести спільно з представниками народу так, щоб: а) школа була єдиною; б) усі громадяни мали право на безоплатну нижчу, середню і вищу освіту із забезпеченням учнів підручниками, одягом, харчуванням і ін.; в) освіта була обов'язковою і світською (за бажанням батьків може бути введено навчання релігійне). 3. Єдина школа утворюється на таких засадах:

а) навчання спочатку ведеться на основі життя; будь-яке поняття, що виходить поза межі цього життя, даватиметься в цих межах;

б) нормальна народна школа повинна бути 7-річною; методологічно вона ґрунтується на спостереженнях та уявленнях з життя;

в) 7-річна школа повинна бути загальноосвітньою, бо лише при 7-річному курсі можна закласти певні підвалини для розвитку дитини відповідно вимогам життя;

г) через економічні та інші умови 7-річну школу не можна зробити зараз загальною, отже тимчасово можна обмежитися курсом перших 4 років, навчаючись в сучасній однокласній школі; курс останніх трьох років потрібно об'єднати з сучасними вищими початковими школами;

д) програма гімназії складається з систематичних курсів наук; курс має бути 4-річний;

е) технічні школи: сільськогосподарські, учительські семінарії і т.п. бажано так пристосувати, щоб вступати в них можна було безпосередньо після 7-річної загальноосвітньої школи» [2, с. 8].

План єдиної школи коротко, але дуже чітко розроблений за вимогами педагогічної науки з опорою на досвід Західної Європи і Америки, є цікавим і, як вважається, розумним з точки зору поступового розширювання кола природничо-географічної освіти: «Перші 4 роки – вивчення початкових відомостей з оточуючого життя природознавства, географії та історії. І треба сподіватися, що дитина буде дивитися розумними очима на багато з того, що буде навколо. П'ятий рік – починається пропедевтичний курс природознавства на базі фізичної географії, започатковується курс історії України. На шостий рік школи курс природознавства йтиме так, щоб **в основу його було покладено географічний метод**, тоді діти знатимуть і про географічну мапу (карту), про поверхню суходолу, про море етнографічні ж відомості про наш народ, земну кулю, клімат та про населення Землі, будуть також тут дані. Усе це є підготовкою дальшого курсу географії з одного боку та курсу природничих наук з другого; відомості з цих наук, але ж на основі близького, добре знайомого життя, входять в курс 7-го року навчання, де вивчатимуть

географію України, а також коротенький курс зоології або ботаніки та пропедевтичний курс хімії...».

І далі у плані підкреслюється: «Діти, пройшовши цю 7-річну школу, з педагогічного боку являтимуть собою матеріал, ознайомлений з основами рідного життя. Окрема дитина або на цьому кінчить шкільну освіту, або йтиме до середньої технічної школи та чотирирічної гімназії, де викладатимуть вже систематичні курси» [2, с. 31-32]. У 1917-1918 н. р. у всіх школах України передбачалося введення таких обов'язкових предметів як українська мова і література, історія і географія України.

На з'їзді доповідачі підкреслювали, що старі програми і підручники перевантажені релігійним змістом, не орієнтують учителів на застосування навіть **традиційних методів навчання** з урахуванням вікових особливостей учнів, критикували існуючу систему навчання, вимагали її удосконалення, **оновлення методів і форм навчання учнів**, а також прозвучала вимога, щоб учні під керівництвом учителя поступово знайомились спочатку з рідним селом, його природою і мешканцями, а потім з повітом, губернією, цілою Україною і нарешті цілим світом. Це те, що в педагогіці має назву принципу краєзнавства у навчанні [2, с. 8]. З'їзд у цілому визначив основи єдиної школи, а проведений І.М. Степенком разом з «Товариством» 13-15 серпня Всеукраїнський вчительський професійний з'їзд схвалив усі рішення про перебудову шкільної освіти в Україні, але й прийняв рішення, які до сьогоднішнього дня є нереалізованими, залишаються тільки мрією багатьох учителів: «Організовувати відрядження молодосвідчених в педагогічній справі учителів у школи з доброю постановкою діла. Проводити науково-педагогічні екскурсії. Через чотири-п'ять років праці учитель повинен мати піврічну або однорічну відпустку для поновлення і поширення своїх знань» [2, с. 9].

У вересні 1917 р., крім відкриття «Гімназії Кирило-Мефодіївського братства», відбулася ще одна значна подія: Тимчасовий уряд Росії ухвалив рішення шостої сесії Центральної Ради про відродження в Україні власної держави. «В основу цієї ухвали були покладені положення другого Універсалу, а це означало, що у правовому полі Україна де-факто отримала автономію у складі Російської (з вересня 1917 р.) республіки» [10, с. 507].

Подібне рішення не могло не надихнути Генеральний Секретаріат на активізацію процесу розбудови нової системи освіти. За час його діяльності в Україні було відкрито: 42 середні школи, 8 з яких єврейські, 33 гімназії, 2 реальні училища, 321 вищі початкові школи, 248 з них прийняті на державні кошти. А 17 вересня 1917 р. у Києві відкривається ще одна українська Гімназія Кирило-Мефодіївського братства. Гімназія мала підготовчий і 8 повних навчальних класів, в яких навчалося 250 учнів. «Такий нечуваний зріст нових українських середніх шкіл пояснюється тим, що Генеральний секретаріат освіти не мав сили був перевести українізацію середніх шкіл через невиконання розпорядків української влади, саботаж і глузування з усього українського з боку директорів і учителів, здебільшого росіян» [11, с. 469]. «Завдяки ініціативі і допомозі трудящих у 1917 р. в Україні було відкрито 245 початкових шкіл, 249 вищих початкових шкіл і близько 20 середніх» [9, с. 319].

В Україні до початку вересня 1917 р. «взято дозвіл на відкриття 53 українських середніх шкіл на громадські або приватні кошти: на Київщині – 18, Полтавщині – 16, Поділлі – 5 гімназій і 1-єї реальної школи, Катеринославщині – 2, Херсонщині – 5, Волині – 2, Чернігівщині – 1, Харківщині – 1, дві реальні школи – на Полтавщині і Поділлі. На жаль, ці плани фактично не були реалізовані [2, с. 10], хоча у цьому ж році відкрито гімназії у Харкові, Катеринодарі, а 20 приватних гімназій було прийнято на державний бюджет.

Упродовж практичного розвитку школи у педагогічних журналах відмічалось, що необхідно розв'язати питання про українізацію і методи її навчання в українській школі. Це пов'язано з тим, що **суб'єктивні методи (публіцистичний, естетичний) не підходять до вивчення українознавства, що необхідні тільки об'єктивні методи: історичний, історико-порівняльний.**

Ці та інші проблеми в системі освіти почали успішно вирішуватись Центральною Радою, оскільки шкільна справа стала усенародною. Особливо це стало помітно після проголошення Центральною Радою 7 листопада 1917 р. про створення Української Народної Республіки. «На засіданні Ради М.С. Грушевський підсумував обговорення прийняття III Універсалу УЦР такими словами: «Після довгих міркувань і сумнівів Генеральний секретаріат прийшов до тої думки, що для того, щоби крайова власть стала справжньою фактичною властю, під нею повинна бути міцна підвалина, і такою підвалиною може бути тільки проголошення Української Народної Республіки» у складі Київщини, Чернігівщини, Волині, Поділля, Полтавщини, Харківщини, Катеринославщини, Херсонщини і Таврії. Широке оприлюднення Універсалу відбулося 9 листопада у Києві на Софійському майдані. Це було справжнє свято. Проголошення III Універсалу знаменувало відродження української державності у XX ст., якою розпочинався новий етап її діяльності – етап державно-національного будівництва. Серед київських більшовиків це викликало розгубленість. У їх арсеналі не виявилось акції, адекватної Універсалу» [4, с. 270-271]. Одразу почали вводитись власні грошові знаки, формувались національні збройні сили, налагоджувались зв'язки з іншими державами. «У грудні УНР де-факто визнали Франція, Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія» [15, с. 18].

У всіх населених пунктах – маленьких і великих містах, особливо у селах і селищах, і навіть на хуторах, відкривалися українські школи. У цей час кожне село бажало мати у себе українську школу, збирало гроші, знаходило приміщення, відшукувало учителя, давало йому землю. Учителя почали вимагати організації курсів з українознавства.

«Товариство» сприяло тому, що 5 жовтня 1917 р. був відкритий Український Народний Університет. Пізніше, у спогадах П. Скоропадський зазначив, що «при Центральной Раде был создан народный университет, но это была пародия высшего учебного заведения. Кроме того, и украинского там почти не было» [12, с. 232]. Мабуть можна тільки припускати, що П. Скоропадський цим хотів підкреслити власні досягнення в розбудові вищої школи, оскільки за його правління ним були затверджені Закони про перейменування Київського народного університету у Київський державний університет і про відкриття Кам'янець-Подільського державного університету. І на утримання відкритих університетів постановою Ради Міністрів було виділено понад 2 млн. карбованців [15, с. 194]. У той час, як Український народний університет не мав власного приміщення, лекції читалися в орендованих приміщеннях і з-за відсутності відповідних кадрів, не усі предмети викладалися українською мовою. Але було непереможне бажання Генерального секретаріату освіти як можна швидше підготувати учительські кадри для нової школи.

З цією ж метою – підготовки учительських кадрів для середніх українських навчальних закладів – 7 листопада була створена Українська Академія педагогічних наук. «При Академії відкрилися курси з підготовки учителів української мови і літератури. Слухачі курсів проходили педагогічну практику в гімназії імені Т. Шевченка, давали показові уроки в Кирило-Мефодіївській гімназії» [14, с. 64].

28 грудня Центральна Рада законом ліквідувала шкільні округи, натомість утворила на їх місці комісаріати з представників усіх націй (по 4 українця та по одному від росіян, поляків і євреїв). Скасовано також дирекції та інспекції народних шкіл, а на їх місце встановлено губерніяльних комісарів народної освіти та при них шкільні ради» [2, с. 35].

У цей період разом з широким виданням підручників та методичних посібників «для дітей шкільного віку було випущено 54 найменування художніх кінофільмів і казок, а для студентів – науково-документальні кінострічки» [14, с. 63.]. Корисними для учителів були й методичні рекомендації Михайла Грушевського: «У навчанні, вважав він, а особливо в самоосвіті, має значення кожна деталь, – який метод обрано і як визначено зміст навчання, яким способом сформовано потреби вчитися, якими прийомами підтримується і

стимулюється необхідна для цього воля учня» [14, с. 64]. Це потрібно враховувати й в сучасній школі.

А вже з кінця листопада події в Україні розгорталися дуже стрімко. **3 грудня** РНК ухвалила «Манифест к украинскому народу с ультимативными требованиями к Украинской раде», згідно з яким у разі невиконання Центральною Радою ультиматуму РНК упродовж 48 годин РНК оголосить Центральну Раду «в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні». Звичайно, ультиматум не було прийнято. Відповідно до ленінського ультиматуму радянська Росія і УНР з **6 грудня** перебували у стані війни [тут і далі хронологія подій дана за 6].

Не дивлячись на ці обставини, найновіші демократичні підвалини Української Народної Республіки були зафіксовані в проєкті Конституції УНР, робота над яким була завершена 10 грудня 1917 р., але **25 грудня** 1917 р. В. Антонов-Овсієнко видав наказ про загальний наступ більшовицьких військ проти УНР.

Не дивлячись на те, що вже наприкінці 1917 р. крах беззахисної молодії республіки був зрозумілий, Центральна Рада продовжувала гарячково працювати. В умовах повної державної руйнації **Центральна Рада 11 січня 1918 р. зважується на відчайдушний крок – видає IV Універсал, яким проголошує повну державну незалежність Української Народної Республіки**. Була змінена назва Уряду: Генеральний Секретаріат перейменований у Раду Народних Міністрів. Головою Ради призначено В. Голубовича [3, с. 3.]. Прийняття Універсалу, за В. Верстюком, завершило процес складного і суперечливого розвитку українського національно-визвольного руху і нарешті вирвався з тенет ідей автономії і федералізму.

Крім самих старань зробити народну школу національною і близькою українській дитині, зазначає Г. Васкович, були й реальні дії Міністерства освіти у цьому напрямі, щоб зробити її доступною усім дітям шкільного віку. Доказом цього є факт, що після проголошення Української Народної Республіки суверенною державою **22 січня** 1918 р. Міністерство народної освіти під керівництвом І. Стешенка затвердило постанови про всенародне навчання.

Розуміння урядом Центральної Ради необхідності розмеження ідей автономії і федералізму прийшло, на жаль, пізно. **25 січня** через наступ більшовиків ЦР вимушена переїхати до Житомира. **26 січня** радянські війська ввійшли у Київ, хоча у цей же час **26 січня** у Брест-Литовську представниками країн Четверного союзу та делегацією УНР був підписаний мирний договір. **29 січня** на засіданні Ради народних міністрів зроблено перерозподіл обов'язків між членами урядового кабінету: доручено міністру внутрішніх справ П. Христюку виконувати обов'язки міністра освіти; **30 січня** ЦВК Рад та Народного секретаріату України переїхав з Харкова до Києва, а у цей же день О. Севрюк, М. Левицький і М. Любинський підписали заклики до народів Австро-Угорщини і Німеччини з проханням допомоги. Так, рятуючи Україну від одного лиха, Центральна Рада поставили її перед новими випробуваннями. Вже з **8 лютого** почалося просування німецьких і австро-угорських військ в Україну. **2 березня** німецькі підрозділи вступили до Києва, за ними **9 березня** повернулася й Центральна Рада, а вже 10 березня обов'язки народного міністра освіти доручено виконувати П. Холодному, але чомусь 24 березня міністром освіти призначено В. Прокоповича. І цього ж дня опубліковано закон УНР про державну мову – українську. **11 квітня** Ухвалено постанову про єврейську учительську семінарію. До кінця квітня 1918 р. вся територія України була під контролем австро-угорської і німецької армій. **23 квітня** 1918 р. УНР підписала тристоронній господарчий договір з Німеччиною та Австро-Угорщиною, і, як зазначає В. Верстюк, одночасно з підписанням цього договору Центральна Рада підписала собі вирок. **29 квітня** стало останнім днем діяльності УЦР.

Таким чином, не дивлячись на зазначені вище події, відбувався розвиток національної освіти і педагогіки [15, с. 102-107]. За короткий час свого існування Центральна Рада УНР разом з громадськими організаціями зуміла розробити структуру

управління освітою в нових умовах, організувати підготовку і перепідготовку учительських кадрів, відкрити нові початкові і середні українські школи і гімназії, заснувати Український Національний Університет, організувала масове видання науково-педагогічної літератури і підручників; керувала створенням української наукової термінології і українського правопису, розпочала видавати методичну літературу, в якій робився наголос на вивчення рідного краю і оточуючої учнів місцевості, на розробку методів, форм і засобів навчання. Головне – в Україні були закладені основи нової національної школи, розпочато проведення українізації системи освіти і державних установ. Нетривалий період існування Української Народної Республіки усе-таки створив можливість для розвитку освіти, науки і культури в Україні. Перестали діяти заборони відносно української мови, зріс попит на українські книги, особливо на українські підручники.

Найголовнішим здобутком діяльності Української Центральної Ради є те, що українська нація як політична спільнота відбулась у 1917 р., стала й політичною, й культурною реальністю, яку ніхто не намагався заперечити. «Невід'ємною складовою частиною формування нації, – зазначає В. Верстюк – є її державність. Держава засвідчує історичну зрілість нації. І в галузі державотворення ми повинні віддати належне Центральній Раді. Її зусиллями вперше в новітній вітчизняній історії постала українська держава – Українська Народна Республіка... Помиляються ті дослідники, котрі вважають, що IV Універсал був наслідком тільки зовнішньополітичної кон'юнктури. Внутрішні потреби державного життя також змушували Генеральний секретаріат і Центральну Раду наприкінці 1917 р. думати про власні фінанси, судову систему, армію, адміністративний апарат, зрештою – Конституцію. IV Універсал – вершина державотворчої діяльності Центральної Ради. Його основу становило одне єдине речення: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу... IV Універсал став морально-публічною перемогою українців над Російською імперією, в складі якої Україна перебувала понад два з половиною століття.... Рада ініціювала закріплення за українською мовою статусу державної, затвердження національного гімну, Прапора, герба, Конституції України, грошової одиниці, обітниць державного службовця» [3, с. 9, 14, 18].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. Київ: Рад. шк., 1973. 265 с.
2. Васкович Г. Шкільництво на Україні (1905-1920). Розділ 2. Шкільництво в Українській національній державі (1917-1920) // Мандрівець. 1995. № 3. С. 3-41.
3. Верстюк В. Проголошення незалежності УНР: історичне значення // Українська революція 1917-1921 рр.: Подвиг героїв Крут. Матеріали наукових читань (24 січня 2008 р.). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. С. 8-20.
4. Верстюк В. Українська Народна Республіка // Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.; [Редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін.]. Київ: Парламентське вид-во, 2007. С. 265-312.
5. Верстюк В.Ф. Лютнева революція. Українська Центральна Рада. Брест // Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У двох книгах. Київ: Наукова думка, 2011. Кн. 1. С. 87-251.
6. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Непринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронологічний довідник. Київ: Наук. думка, 1995. 688 с.
7. Історія України та її державності: навч. посібник. Видання 3-тє, перероблене і доповнене. Львів: Вид-во «Бескид Біт», 2005. 368 с.
8. Курило В.М., Шепотько В.П. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки. Київ: «Деміург», 2006. 432 с.

9. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X-поч. – XX ст.): нариси; [редколегія: М.Д. Ярмаченко (відп. ред), Н.П. Калениченко (заст. відп. ред.), С.У. Гончаренко та ін.]. Київ: Рад. shk., 1991. 384 с.
10. Розовик Д.Ф. Визвольна боротьба українського народу у 1917-1920 роках // Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Зб. документів і матеріалів; [за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ-Чернівці: Книги– XXI, 2008. С. 507-594.
11. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наук. думка, 2001. 912 с.
12. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917-грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995. 493 с.
13. Солдатенко В. Революційні процеси в Україні після повалення самодержавства // Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. Київ: Парламентське вид-во, 2007. С. 225-264.
14. Тригубенко В., Кучер Т. Просвітитель, державний діяч // Світло. 1996. № 2. С. 62-66.
15. Чернов Б.О. Проблеми розвитку національної освіти в Україні: 1917-1920 рр. // Розвиток освіти в Україні (II пол. XIX – поч. XX ст.); [зб. наук. праць; наук. ред. О.В. Сухомлинська; відп. ред. Д.С. Мазоха]. Київ: Інститут педагогіки АПН України, 1995. С. 99-107.

REFERENCES

1. Aleksyuk, A.M. (1973). *Zahalni metody navchannia v shkoli [General methods of teaching at school]*. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
2. Vaskovych, H. (1995). *Shkilnytstvo na Ukraini (1905-1920). Rozdil 2. Shkilnytstvo v Ukrainskii natsionalnii derzhavi (1917-1920) [Schooling in Ukraine (1905-1920). Section 2. Schooling in the Ukrainian National State (1917-1920)]*. *Mandrivets – Mandryvets*, 3, 3-41 [in Ukrainian].
3. Verstiuk, V. (2008). *Proholoshennia nezalezhnosti UNR: istorychne znachennia [Declaration of Independence of the UPR: Historical Significance]*. *Ukrainska revoliutsiia 1917-1921 rr.: Podvyh heroiv Krut. Materialy naukovykh chytan (24 sichnia 2008 r.) – Ukrainian Revolution of 1917-1921: The feat of Kruty heroes. Materials of scientific readings (January 24, 2008)*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihiy, 8-20 [in Ukrainian].
4. Verstiuk, V. (2007). *Ukrainska Narodna Respublika [The Ukrainian People's Republic]*. *Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st. – Ukraine: political history. XX - beginning of XXI century*. Kyiv: Parlamentske vyd-vo, 265-312 [in Ukrainian].
5. Verstiuk, V.F. (2011). *Liutneva revoliutsiia. Ukrainska Tsentralna Rada. Brest [February Revolution. Ukrainian Central Council. Brest]*. *Narysy istorii Ukrainскої revoliutsii 1917-1921 rokiv – Essays on the History of the Ukrainian Revolution of 1917-1921*. Kyiv: Naukova dumka, 1, 87-251 [in Ukrainian].
6. Verstiuk, V.F., Dziuba, O.M. & Nepryntsev, V.F. *Ukraina vid naidavnishykh chasiv do sohodennia: khronolohichniy dovidnyk [Ukraine from ancient times to the present: a chronological reference book]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
7. (2005). *Istoriia Ukrainy ta yii derzhavnosti: navch. posibnyk [History of Ukraine and its statehood: textbook]*. Lviv: Vyd-vo «Beskyd Bit» [in Ukrainian].
8. Kurylo, V.M. & Shepotko, V.P. (2006). *Osvita Ukrainy i naukovo-tekhnichnyi ta sotsialnyi prohres: istoriia, dosvid, uroky [Education of Ukraine and scientific and technical and social progress: history, experience, lessons]*. Kyiv: «Demiurh» [in Ukrainian].
9. Yarmachenko, M.D. (Ed). (1991). *Rozvytok narodnoi osvity i pedahohichnoi dumky na Ukraini (XX-poch. – XXI st.): narysy [Development of public education and pedagogical thought in Ukraine (X-beginning – XX centuries): essays]*. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
10. Rozovyk, D.F. (2008). *Vyzvolna borotba ukrainskoho narodu u 1917-1920 rokakh [The liberation struggle of the Ukrainian people in 1917-1920]*. *Istoriia Ukrainy vid naidavnishykh chasiv do sohodennia. Zb. dokumentiv i materialiv – History of Ukraine from*

ancient times to the present. Coll. documents and materials. Kyiv-Chernivtsi: Knyhy– XXI, 507-594 [in Ukrainian].

11. Siropolko, S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

12. Skoropadskyi, P. (1995). *Spohady. Kinets 1917-hruden 1918 [Memories. End 1917-December 1918]*. Kyiv-Filadelfiia [in Ukrainian].

13. Soldatenko, V. (2007). *Revoliutsiini protsesy v Ukraini pislia povalennia samoderzhavstva [Revolutionary processes in Ukraine after the overthrow of the autocracy]. Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st. – Ukraine: political history. XX - beginning of XXI century.* Kyiv: Parlamentske vyd-vo [in Ukrainian].

14. Tryhubenko, V. & Kucher, T. (1996). *Prosvitytel, derzhavnyi diiach [Enlightener, statesman]. Svitlo – Light, 2, 62-66* [in Ukrainian].

15. Chernov, B.O. (1995). *Problemy rozvytku natsionalnoi osvity v Ukraini: 1917-1920 rr. [Problems of development of national education in Ukraine: 1917-1920]. Rozvytok osvity v Ukraini (II pol. XIX – poch. XX st.) – Development of education in Ukraine (2nd half XIX – early XX centuries).* Kyiv: Instytut pedahohiky APN Ukrainy, 99-107 [in Ukrainian].

Одержано 18.04.2019.

УДК 94(477) «193»:17.022.1:168.35 DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-46-75-85>

Тарапон Оксана,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та культури України
oksanat@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2947-3816>

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-
Хмельницький, 08401

Tarapon Oksana,

Candidate of History, assistant professor of the
Department of History and Culture of Ukraine
oksanat@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2947-3816>
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University, 30,
Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

МОНУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ПОСТАТІ Т. ШЕВЧЕНКА В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1930-Х РР.: ПІДМІНА НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті простежено процес увіковічення радянською владою постаті Т. Шевченка у 1930-х рр. через зведення монументальних пам'ятників Кобзарю, підкреслено неоднозначний характер офіційних заходів влади. У 1930-х рр. почалося масове знищення радянськими органами української культури, зазнають руйнування, перебувають у занедбаному стані пам'ятні місця, могили відомих українських діячів, у тому числі і Т. Шевченка. У цей же час почалася робота зі зведення грандіозних пам'ятних скульптур радянської пропаганди. Влада почала популяризувати окремі культурні об'єкти та постаті України, котрі мали презентувати велич багатонаціональної культури СРСР, серед яких був і Тарас Шевченко. Оскільки «вбити» пам'ять про Шевченка радянській системі було не під силу, почалося привласнення його